

47. Чмыга А.Ф. Очерки по истории колхозного движения на Украине (1921-1925) / Чмыга А.Ф. – М. : Изд-во Московского университета, 1959. – 224 с.
48. ГААРК. – Ф.Р-1923. – Оп.1. – Д.1.
49. ГААРК. – Ф.Р-1932. – Оп.1. – Д.67.
50. Лазарович М.В. Історія України / М.В. Лазарович [Електрон. ресурс]. – Режим доступа: http://pidruchniki.ws/15840720/istoriya/istoriya_ukrayini_-_lazarevich_mv.
51. ГААРК. – Ф.Р-1932. – Оп.1. – Д.45.

Быкова А. С. Региональные особенности голода 1921-1923 годов: Поволжье, Крым, Юг Украины

В статье изучается период голода 1921-1923 годов в Крыму, в сравнении с аналогичными событиями в Поволжье и в Южной Украине. Рассмотрены причины голода, особенности его протекания в разных регионах страны, масштабы помощи, которую оказывали голодающим советские и иностранные организации помощи, потери от голода и его последствий.

Ключевые слова: голод, продразверстка, новая экономическая политика, советская власть, организации помощи, голодающие.

Bykova A. S. Regional features of 1921-1923 years famine: Povolzhye, the Crimea, Southevn Ukraine

The period of 1921-1923 year famine in the Crimea is studied in comparison with similar events in Povolzhye and in Southevn Ukraine. The reasons of the famine, its peculiarities for different regions of the country are analysed. The amount of soviet and foreign assisting organizations, victims of the famine and its consequences are specified.

Keywords: famine, prodrazverstka, new economic policy, soviet power, assisting organizations, starving people.

УДК: 94-058.229:355-054.72"1920/1930"

В. Г. Бондаренко

ДІЯЛЬНІСТЬ ВІЛЬНОКОЗАЦЬКОГО РУХУ У СКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ЕМІГРАЦІЇ 1920–1930–Х РР.

У статті йдеться про значення вільнокозацького руху у складі української військової еміграції. З'ясовуються особливості соціальної бази, країн перебування, організаційно-правової структури організацій Українського Вільного козацтва. Досліджується внесок різноманітних козацьких організацій у створенні політичних концепцій та ідеологічних вчень у середовищі української еміграції. Вивчається вплив діяльності вільнокозацького руху на подальшу діяльність української військової еміграції. Джерельною базою статті стали мемуари, архівні джерела та періодична преса тих часів.

Ключові слова: Українська військова еміграція, вільнокозацький рух, військово-політична діяльність еміграції, Українське національне козацьке товариство, Український національний козацький рух.

Українська еміграція між двома світовими війнами стала не тільки феноменом української історії, але і світовим явищем. Вона повідомила населення країн перебування про існування України, зробила великий внесок у культуру, освіту і науку цих країн та виробила нові політичні концепції і ідеології. Розроблені на еміграції політико-ідеологічні системи вплинули на конкретну діяльність різноманітних партій і організацій не тільки у діаспорі, але і в Україні. Частиною міжвоєнної еміграції була і військова українська еміграція. До її складу належав і вільнокозацький рух. Українське Вільне козацтво перебуваючи на еміграції не тільки продовжувало боротьбу за державність, а й виробило певну ідеологію і організаційну структуру, набуло значний досвід діяльності у різноманітних країнах світу. Розвиток козацького руху у незалежній Україні, на жаль продемонстрував відсутність ідеології та політичної концепції цього руху. Державні установи та органи місцевого самоврядування також не розуміли сутності цього явища і не мали уяви про співпрацю з козацьким рухом в умовах демократичного розвитку. Державна політика не була послідовною і науково обгрунтованою. Тому досвід вільнокозацького руху на еміграції може бути використаним як в роботі сучасних козацьких організацій так і при розробці державної політики та її практичному втіленні.

Проблема української військової еміграції та вільнокозацького руху була у центрі уваги ідеологічної боротьби після Другої світової війни. Радянські історики негативно та тенденційно висвітлювали сутність та діяльність української військової еміграції. Найбільш інформаційними серед розвідок істориків УРСР були праці В. Чередниченка і В. Трощинського [1; 2]. Згадки про вільнокозацький рух є тільки у праці В. Трощинського.

Історики української діаспори також не створили комплексного дослідження української військової еміграції. З'являлися тільки окремі статті присвячені цій проблемі [3; 4; 5; 6]. Військовому чиннику у складі міжвоєнної української еміграції приділили увагу керівники Державного центру УНР в екзилі [7]. Цікаві факти про діяльність української військової еміграції у 1920-1939 рр. подані у незавершеній праці Л. Шанковського [8]. Вільнокозацький рух як частина української військової еміграції також

залишився недостатньо дослідженим. Про початок діяльності Вільного козацтва на еміграції писав О. Бантиш-Каменський (за даними Т. Осташко – псевдонім І. Полтавця-Остряниці) [9]. У 60-80 рр. ХХ ст. у щоквартальному «Українське козацтво» та журналі «Вісті комбатанта» з'являються статті у яких подаються окремі сюжети про діяльність вільнокозацького руху на еміграції. На жаль, міжвоєнний період в них фактично не згадується з ідеологічних та політичних мотивів. До того ж, навіть якщо події цього періоду і подаються, то вони мають певні фігури замовчування або навіть викривлення [10; 11; 12].

Новим етапом у дослідженні української військової еміграції стали праці сучасних українських істориків, які з'явилися за останні 20 рр. Узагальнюючі праці В. Трощинського та В. Піскун не тільки дослідили причини, характер, основні етапи та організації української міжвоєнної еміграції, але і заклали теоретико-методологічну базу для подальших досліджень [13; 14]. У працях цих авторів розглядається діяльність української військової еміграції, але вільнокозацький рух лише згадується. Значним внеском у вивченні проблеми стали роботи М. Павленка та І. Срібняка [15; 16; 17]. Обидва дослідники головним чином сконцентрували увагу на таборовому періоді української військової еміграції. Відсутні сюжети присвячені вільнокозацькому руху. Діяльності української військової еміграції в Польщі були присвячені роботи О. Колянчука [18]. Одному з напрямків діяльності української військової еміграції присвячена дисертаційна робота О. Фуртеса [19].

Вільнокозацький рух на еміграції у міжвоєнний період залишається недостатньо дослідженим. Згадки про його діяльність є у праці В. Задунайського [20]. Більш детальними та безпосередньо присвячені діяльності УВК на еміграції у 1919-1945 рр. є розвідки Т. Осташко [21; 22; 23; 24]. У монографії В. Лободаєва розділ, присвячений вільнокозацькому руху на еміграції, є у певній мірі компіляцією статей Т. Осташко і лише у незначній мірі використані архівні джерела [25, с.269-289]. Отже, вільнокозацький рух на еміграції залишається недостатньо дослідженим, а його роль у складі української військової еміграції нез'ясованою. Малодослідженими залишаються здобутки організацій Вільного козацтва в галузі ідеології та політичної діяльності. Все це обумовило необхідність зупинитися на цьому більш детально.

Завданнями статті є проаналізувати значення вільнокозацького руху у складі української військової еміграції. З'ясувати особливості соціальної бази, країн перебування, організаційно-правової структури організацій Українського Вільного козацтва. Дослідити внесок різноманітних козацьких організацій в створенні політичних концепцій та ідеологічних вчень у середовищі української еміграції. Вивчити вплив діяльності вільнокозацького руху на подальшу діяльність української військової еміграції. Джерельною базою статті стали мемуари, архівні джерела та періодична преса тих часів.

Термін «військова еміграція» у радянські часи не був широковживаним. Для позначення будь-якої антирадянської еміграції вживався термін «біла еміграція», або «контрреволюційна еміграція». Характеризуючи її все ж таки визнавалося, що значну частину її склали солдати, офіцери та козаци білих армій. Прикладом є публікації присвячені 70-й річниці Жовтня: «... еміграція контрреволюційна – залишки військових і політичних контрреволюційних угруповань, які зазнали поразки у боротьбі проти Радянської влади, були викинуті революційним народом за межі країни і перебравися під захист міжнародного імперіалізму [26, с.191]. На початку 90-х рр. ХХ ст. дефініція «військова еміграція» входить до понятійного апарату української та російської історіографії, хоча визначення не є однаковими у різних авторів. А. Буравченков подає сутність цього терміну як: «... 1). Процес переміщення вояків і старшин Армії УНР, Української галицької армії, та окремих повстанських відділів, зумовлений поразкою національно-визвольних змагань 1917-1921. 2). Сукупність військовиків-емігрантів, що опинилися за кордоном...» [27, с.233]. Російський дослідник В. Слободін так характеризує військову еміграцію: «... Еміграція російська військова – головним чином ті, що вийшли з Росії посадовці білих армій, які зберегли за кордоном власну організаційну структуру та сповідували ідеологію білого руху...» [28].

Безумовно, вільнокозацький рух був частиною української військової еміграції. Причинами еміграції, у тому числі і вільнокозачої, була поразка Української революції та збройної боротьби за її державність. Серед інших причин були репресії розгорнуті різними політичними режимами проти політичних супротивників. Це були репресії Директорії проти прихильників П. Скоропадського, білий та червоний терор. За своїм характером еміграція була добровільно-вимушеною, в тому розумінню, що до 1922 р. не було яких-небудь юридичних актів – указів, декретів, постанов, які змушували громадян покидати країну. Люди від'їжджали добровільно (більшість стояли перед дилемою – залишатися чи ні), але ця добровільність була вимушеною. Їх спонукали до еміграції обставини революції і громадянської війни, не прийняття змін які відбулися, небезпека репресій за участь в антикомуністичному русі, його підтримку. Виїзд з країни відбувався різними шляхами. За цією ознакою це була компактно-масова, дисперсно-масова та індивідуальна [29]. Під компактно-масовою еміграцією розуміється одночасний вихід великої маси людей, включаючи солдат та офіцерів військових підрозділів країни проживання через певні пункти – морські порти, великі залізничні вузли. На наш погляд, до неї можна віднести

еміграцію армії УНР у листопаді 1920 р. та відступ армії П. Врангеля з Криму. Дисперсно-масова еміграція (вихід великої маси людей окремими групами) характерна для відступу з території України повстанських загонів у 1920-1923 рр. Індивідуальна еміграція була притаманна окремим представникам повстанського руху та підпільних організацій після 1923 р. Для вільнокозацького руху характерні всі три типи еміграції, бо серед підрозділів армії УНР були і вільнокозацькі. Фактично повстансько-партизанський рух України зародився від Вільного козацтва, а його козаки та старшини стали керівниками повстанських загонів та склали групу, так званих професійних повстанців. Прикладом індивідуальної еміграції був перехід у 1927 р. кордону керівником вільнокозацької організації з Єлизаветградщини В. Недайкашою.

Питання про чисельність української військової еміграції залишається недостатньо дослідженим та дискусійним. Загальноприйнятими цифрами є на початку 1920-х рр. – 50-60 тис. осіб, а наприкінці 1930-х рр. – 20-30 тис. осіб. Проблеми з обчисленням старшин та вояків викликані певними причинами: внаслідок Першої світової війни та революційних подій не вівся статистичний облік емігрантів з України; на еміграції були втрачені документи багатьох еміграційних установ; уряди країн перебування включали українців до російської еміграції і статистично їх не виокремлювали. Особливо важко, щодо української військової еміграції визначити українців серед солдат і офіцерів білих армій які перебували у Болгарії, Туреччині, Югославії [30, с.225-226]. Наприклад, у вересні 1921 р. Генеральний штаб Армії УНР нараховував у цих країнах до 10 тис. вояків білих армій які вважали себе українцями [31]. За іншими даними – на кінець 1921 р. в інтернованих військах генерала П. Врангеля нараховувалося 18 тис. вояків-українців, які висловили своє бажання приєднатися до Армії УНР [32]. Дослідниця українсько-болгарських зв'язків 1918-1939 рр. В. Павленко, наводячи дані урядовця посольства УНР М. Лаврика про те, що серед мобілізованих до армій А. Денікіна і П. Врангеля вояки-українці склали 60-70%, ставить ці дані під сумнів [33, с.37]. І. Срібняк взагалі вважає, що деякі історики значно перебільшують загальну кількість вояків-українців у «Руської армії» П. Врангеля [17, с.191]. Ще на одну проблему з чисельності української військової еміграції на Балканах звертає увагу О. Вагіна. З 7 тисяч українських емігрантів у Болгарії національно свідомих було лише 200-300 осіб, а з 15 тис. в Югославії – взагалі одиниці [30, с.225]. Причинами цього були давні проросійські настрої в Болгарії, Югославії, Греції, відмова урядів цих країн надавати допомогу українцям, жорстке переслідування з боку російських емігрантських кіл.

Прихильники вільнокозацького руху поступалися у чисельності військовим-емігрантам прихильникам УНР. Навіть у кращі часи їх кількість не перевищувала 10 тис., а в 30-х рр. декілька тисяч осіб. На коливання їх чисельності впливали різноманітні фактори: незадоволення частини військової еміграції С. Петлюрою; боротьба між прихильниками П. Скоропадського та І. Полтавця-Остряниці; конкуренція між ОУН та Українським національним козацьким товариством (УНКТ) за вплив на еміграцію у 1929-1932 рр. Найвищою розквіту та розмаху вільнокозацький рух набув у 1926-1929 рр., коли його чисельність складала 10 тис. осіб. УНКТ та перехід І. Полтавця-Остряниці на пронацистські позиції набагато зменшив чисельність руху.

Країнами перебування української військової еміграції на початку 1920-х рр. були Польща, Чехословаччина, Румунія. У другій половині ХХ ст. до них приєдналися Німеччина та Франція. Необхідно зазначити, що центром українського вільнокозацького руху у 1920-1924 рр. стали Австрія і Німеччина. Після падіння Гетьманату сам військовий отаман Вільного козацтва П. Скоропадський, наказний отаман І. Полтавець-Остряниця, В. Кочубей та багато інших діячів вільнокозацького руху опинилися в Німеччині. І. Полтавець-Остряниця оселився у Мюнхені, який став на довгі роки штаб-квартирою вільнокозацьких організацій, але у Німеччині прихильників вільнокозацького руху було небагато. Цьому не сприяла не численність української еміграції до 10 тис. осіб та діяльність гетьманського руху. У 1921-1922 рр. центром руху був також Відень, де було створено Українське національне вільнокозацьке товариство (УНВКТ) на чолі з В. Габсбургом та виходила газета «Соборна Україна». Після розриву І. Полтавця-Остряниці з В. Габсбургом та відтоком української еміграції з Австрії у 1922-1923 рр. Австрія перестала бути центром вільнокозацького руху. З 1923-1933 рр. найбільшим впливом УНКТ користалася у Болгарії, Франції, Чехословаччині і на території Волинського воеводства у Польщі. З 1935-1939 рр. найбільший вплив український національний козацький рух (УНАКОР) мав у Чехословаччині, на Волині, Німеччині та серед легіонерів у Франції та Іспанії.

Необхідно зазначити, що міжвоєнна українська еміграція фактично поділялася на дві: наддніпрянську та західноукраїнську. Вільнокозацький рух найбільший вплив мав серед наддніпрянської військової еміграції, а серед вихідців з західноукраїнських земель не на військову еміграцію, а на трудову еміграцію. Основними напрямками діяльності вояків-емігрантів стали: збереження військових українських традицій, постійна військова підготовка до участі у боротьбі за державність, створення різноманітних організацій для військово-політичної боротьби, розробка політичних концепцій та ідеології цих організацій. Основними етапами в її діяльності були – таборовий (1920-1924 рр.); утворення організацій серед військових емігрантів (1924-1927 рр.); (1928-1939 рр.) –

боротьба української військової еміграції за об'єднання українських сил та створення незалежної української держави [34].

На жаль, на відміну від російської військової еміграції, українській військовій еміграції не вдалося зберегти єдність та позапартійність. Як відомо, П. Врангель після створення 1 вересня 1924 р. Російського загальновійськового союзу (Российский общевоинский союз – РОВС), продовжив дію наказу №82 від 8 вересня 1923 р. про заборону посадовцям армії та членам РОВС одночасно брати участь у будь-яких партійних та інших організаціях, які переслідували політичну мету [28]. Це дало певні наслідки і зберегло значну частину російської військової еміграції від розколів та чвар. Хоча зовсім уникнути цього не вдалося. Прихильники УНР серед української військової еміграції були найчисельніші і створили низку організацій. Серед них товариства бувших вояків армії УНР в Польщі, Чехословаччині, Румунії та Франції. Для об'єднання їх був створений Союз цих товариств. У Німеччині існував Союз українських старшин який прихильно ставився до гетьманського руху. У Празі діяло Товариство Запорожців, яке намагалося співпрацювати з різними політичними напрямками української еміграції. Окремо діяли українська військова організація, а пізніше ОУН. Таким чином, йшла політична та ідеологічна боротьба між різними групами української військової еміграції.

Окремим явищем серед еміграції був вільнокозацький рух, який змінював політичні орієнтації, а до того ж, об'єднував декілька організацій різноманітної політичної спрямованості. На еміграції характер Вільного козацтва, як військово-політичного руху, зберігався. У Відозві ініціативної групи по відродженню козацтва в Берліні у 1920 р. підкреслювався аполітичний, непартійний характер козацтва [35]. Об'єднавчий, міжпартійний характер згідно до політологічного визначення підкреслюється і в Регламентах УНВКТ, УНАКОТО, УНАКОР. Типологічно характер руху змінювався на різних етапах його розвитку. У 1921-1922 рр. Українське національне вільнокозацьке товариство за своїми програмними та організаційними документами належало до монархістських, авторитарно-елітарних рухів. Про це свідчили ідеї традиційного українського Гетьманства на чолі з В. Вишиваним, становий характер козацтва, намагання провести до всіх органів влади представників УНВКТ [36]. Більш демократичний характер мало Українське козацьке товариство засноване М. Омеляновичем-Павленком 1 жовтня 1922 р. в Берліні. У січні 1923 р. було засновано І. Полтавцем-Остряницею та його прихильниками Українське національне козацьке товариство. У статутних документах воно визнавало себе як рух, подібний до італійського фашизму. Дійсно, тип характеру товариства був тоталітарно-елітарним. Національна диктатура, антисемітизм, популістська демагогія, фашистська економічна програма були притаманні ідеології цієї організації [37]. Заснований у 1935 р. Український національний козацький рух в своїх документах характеризував себе – своєрідним, українським, націонал-соціалістичним рухом [38]. Звернемо увагу, щодо традиційного націонал-соціалізму та фашизму все ж таки УНАКОТО і УНАКОР віднести неможливо, бо значне місце в їх ідеології займали християнські чесноти та церковні традиції. Нехарактерним для класичного фашизму та нацизму була відсутність расової теорії, однопартійної системи, значних експансіоністських задумів [39].

Цікавим є питання про вплив українського вільнокозацького руху на формування російського «Вільного казачества». Відзначимо, що стосунки між організаціями Вільного козацтва та представниками Донського, Кубанського та Терського козацтв були встановлені ще у 1917-1920 рр. На І-му Всеукраїнському козацькому з'їзді у Чигирині, який проходив 3-6 жовтня 1917 р., виступили і представники від козацтв європейської Росії [40]. Серед них К. Бардіж та майбутній керівник російського вільнокозацького руху Г. Білий. Вони добре були знайомі з І. Полтавцем-Остряницею, який у роки Першої світової війни воював у складі Кубанського козацького війська. К. Бардіж створив на Кубані осередок Українського Вільного козацтва та мав тісні зв'язки з Генеральною Радою Вільного козацтва в Україні. Під час радянсько-польської війни 1920 р. керівництво УНР та Об'єднана Рада Дону, Кубані та Тереку підписали угоду про військово-політичний союз. З 42-го Донського козацького полку, який опинився на території Польщі, був створений особливий кінний полк армії УНР на чолі з осавулом М. Фроловим (в армії УНР він одержав звання полковника). Таким чином, організатори російського «Вільного казачества» Г. Білий та М. Фролов були добре знайомі з діяльністю українського вільнокозацького руху та його керівниками [41, с.17].

Російський дослідник Ю. Кірієнко підкреслює проукраїнський характер російського вільнокозацького руху та роль міжвоєнної польської держави у його створенні [42, с.9-10]. Польська держава на це надала 1 млн. злотих, а організаційну та політичну підтримку ДЦ УНР в екзилі на чолі з А. Лівіцьким. Представник української еміграції В. Васюк визнавав, що цей рух створили представники УНР та польської держави і підтримують його [43].

Простежується також ідеологічний вплив на цей російський рух з боку українського Вільного козацтва. 30 жовтня 1922 р. І. Полтавець-Остряниця виступив з Меморандумом «По українському питанню», де проголосував необхідність створення об'єднання чорноморських держав. Він стверджував, що весь Південь бывшої Російської імперії повинен об'єднатися з Німеччиною та Австрією для боротьби з більшовизмом. Важливу роль у цьому союзі повинні були відіграти козацтва

європейської Росії. І. Полтавець-Остриця визнавав, що Україна має територіальні претензії до Донського та Терського козацтва. Однак, керівник Українського Вільного козацтва пропонував відмовитись від них на користь одержання виходу до Каспійського моря. Таким чином, була сформована ідея об'єднання козацтва європейської Росії в незалежну державу «Казакія» та її спілки з Україною [44]. Незважаючи на розкол російського вільнокозацького руху, українські вільнокозацькі організації протягом 1920-1930-х рр. підтримували тісні зв'язки з ним та впливали на його ідеологію та політичну діяльність.

Отже, вільнокозацький рух був частиною української військової еміграції у міжвоєнний період, особливо її наддніпрянської частини. Він значно поступався чисельністю прихильникам УНР. Його центри охопили територію Німеччини, Чехословаччини, Болгарії, Франції та Волинське воєводство у Польщі. Вільнокозацький рух включав в себе різноманітні за ідеологією козацькі організації. Серед них: УНАКОТО, УНАКОР, УКТ та гетьманські «Січі». У політичному спектрі вони належали до ультраконсервативних, праворадикальних організацій і змінювали свою ідеологію від елітарно-монархістської до елітарно-тоталітарної. Все ж таки, вільнокозацький рух зберіг на еміграції традиції українського козацтва і незважаючи на всі прорахунки та провали вів боротьбу за державність України.

Джерела та література

1. Чередниченко В.П. Анатомія зради. Український буржуазний націоналізм – зняряддя антирадянської політики імперіалізму / В.П. Чередниченко. – К. : Політвидав України, 1978. – 334 с.; його ж. Контрреволюція на експорт: Украинский буржуазный национализм в арсенале современного антикоммунизма / В.П. Чередниченко. – К. : Політвидав України, 1985. – 166 с.
2. Трошинський В.П. Найманці фашизму: (Українські буржуазні націоналісти на службі гітлерівців у міжвоєнний період. 1921-1939 рр.) / В.П. Трошинський. – К. : Наукова думка, 1981. – 139 с.
3. Порохівський Г. Десять років на еміграції / Г. Порохівський // Табор. – 1931. – №5. – С.69-80.
4. Прохода В. Завдання вояків армії УНР на еміграції / В. Прохода // Табор. – 1929. – №10. – С.9-32.
5. Десять літ праці Гетьманського центру на еміграції (Бюлетень Гетьманської управи). – 1931. – Ч.12.
6. До історії гетьманського руху. Гетьманський рух серед еміграції // Український державник: Календар-альманах на 1942 р. – Берлін, 1942. – 92 с. – С.63-73.
7. Лівичкий М.А. Державний Центр УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками / М.А. Лівичкий. – Мюнхен-Філядельфія : Укр. Інформ. Бюро, 1984. – 72 с.
8. Шанковський Л. Нарис української воєнної історіографії / Л. Шанковський // Український історик. – Нью-Йорк, Мюнхен, 1971. – №¾. – С.73-89; 1972. – №¼. – С.55-71; 1973. – №¼. – С.113-126; 1974. – №1/3. – С.48-64; 1975. – №½. – С.45-69.
9. Бантиш-Каменський О. До історії козацького руху на Україні в 1917-1918 рр. / О. Бантиш-Каменський. – Біла Церква, 1923. – 29 с. – (Б-ка «Укр. козака»).
10. Тамарський Ю. Українське Вільне Козацтво / Ю. Тамарський // Вісті Комбатанта. – 1962. – №1. – С.28-31.
11. Цапко І. Роля Вільного Козацтва у визвольній боротьбі (3 нагоди 50-річного Ювілею Українських Збройних Сил) / І. Цапко // Вісті комбатанта. – 1967. – №5-6. – С.19-25.
12. Кущинський А. Козацькі ідеї генерала Михайла Омеляновича-Павленка / А. Кущинський // Українське козацтво. – 1969. – №3-4. – С.27-32; його ж. Два брати козацькі генерали / А. Кущинський // Українське козацтво. – 1975. – №1. – С.11-18; його ж. Традиційна національна державницька сила / А. Кущинський // Українське козацтво. – 1977. – №4. – С.5-9; його ж. На порозі 62-го року існування УВК / А. Кущинський // Українське козацтво. – 1979. – №3-4. – С.36-43.
13. Трошинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В.П. Трошинський. – Київ, 1994. – 259 с.
14. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ ст.): Монографія / В. Піскун. – К. : МП «Леся», 2006. – 672 с.
15. Павленко М.І. Українська Галицька Армія в умовах інтернування на теренах Чехословаччини / М.І. Павленко / НАН України, Інститут історії України. – К., 1999. – 92 с. – (Історичні зошити); його ж. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: Ставлення влади і умови перебування (1919-1924 рр.) / М.І. Павленко / НАН України, Інститут історії України. – К., 1999. – 352 с.
16. Срібняк І.В. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921-1924 рр.) / І.В. Срібняк. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – 128 с.
17. Срібняк І.В. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи / І.В. Срібняк. – К. : КДУ, 2000. – 280 с.
18. Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі 1920-1939 / О. Колянчук. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2000. – 278 с.
19. Фуртес О.О. Військово-історична проблематика у працях української еміграції 1920-1939 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 20.02.22 «Військова історія України» / О.О. Фуртес. – Львів, 2009. – 20 с.
20. Задунайський В.В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці ХІХ – на поч. ХХІ ст. / В.В. Задунайський. – Донецьк : Норд-Прес: ДонНУ, 2006. – 335 с.
21. Осташко Т. До історії українського вільнокозацького руху в еміграції (1919-1945 рр.) / Т. Осташко // Історія України. – 2000. – №45. – С.1-4.

22. Осташко Т. Український козацький рух в еміграції (1919-1939) / Т. Осташко // Український консерватизм і гетьманський рух: Історія. Ідеологія. Політика. – К., 2000. – Вип.1 (Відп. ред. Ю. Терещенко та ін.) / Вісник Київського лінгвістичного ун-ту. – 2000. – Вип.4. Серія: Історія. – С.285-294.
23. Осташко Т. Українські монархічні сили в еміграції на початку 20-х років [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://www.chornoshlychuk.io.ua>.
24. Осташко Т.С. Політичні амбіції Івана Полтавця-Острянці / Т.С. Осташко // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр.: Зб. наук. ст. / Відп. ред. В.Ф. Верстюк. – Вип.3. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2008. – 180 с. – С.147-170.
25. Лободаєв В.М. Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917-1918 рр.: Наукове видання / В.М. Лободаєв. – Київ: Темпора, 2010. – 672 с.
26. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні: Енциклопедичний довідник / [Г.П. Агапов, П.В. Агапов, Л.Д. Адамська та ін.; Редкол.: І.Ф. Курас (відп. ред.); Ін-т історії партії при ЦК Компартії України – філ. Ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Голов. ред. УРЕ]. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1987. – 630, [1] с.
27. Довідник з історії України (А-Я) / [За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста]. – К.: Генеза, 2001. – 1136 с.
28. Слободин В.П. Эмиграция русская военная [Електронний документ]. – Режим доступу: <http://www.lib.rin.ru>doc/i/73474.p.html>.
29. Поляков Ю.А. Проблемы эмиграции и адаптации в свете исторического опыта / Ю.А. Поляков // Новая и новейшая история. – 1995. – №3. – С.8-15.
30. Вагіна О.М. До питання про чисельність українських емігрантів у країнах Європи: 20-30-ті рр. XX ст. / О.М. Вагіна // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – Вип. XX. – 512 с. – С.223-226.
31. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф.1078. – Оп.2. – Спр.162. – Арк.118.
32. ЦДАВО України. – Ф.1075. – Оп.2. – Спр.827. – Арк.112.
33. Павленко В. В. Українсько-болгарські взаємини 1918-1939 рр: дис. ... доктора іст. наук: 07.00.02 / Павленко Вікторія Вікторівна. – К., 1996. – 419 с.
34. Филонович В. Пятнадцятиліття української військової еміграції / В. Филонович // Літопис Червоної Калини. – 1935. – №7. – С.2-5.
35. ЦДАВО України. – Ф.3619. – Оп.3. – Спр.11. – Арк.318-326.
36. ЦДАВО України. – Ф.3619. – Оп.3. – Спр.11. – Арк.333-341.
37. ЦДАВО України. – Ф.4465. – Оп.1. – Спр.1040. – Арк.Ззв.-4.
38. ЦДАВО України. – Ф.4465. – Оп.1. – Спр.142. – Арк.1-5.
39. ЦДАВО України. – Ф.4465. – Оп.1. – Спр.1040. – Арк.1-8.
40. Водяний Я. Українське Вільне козацтво та його з'їзд в Чигирині 3.Х.1917 (3і спогадів) / Я. Водяний // Українське козацтво. – 1977. – №4. – С.30-34.
41. Oldrich Pakosta. Kto byl plukovník Michail Fedorovič Frolov? / O. Pakosta // Lilie. – 2007. – Ročník XVII. – Února 2. – Strana 17.
42. Кириенко Ю.К. Казачество в эмиграции: споры о его судьбах (1921-1945 гг.) / Ю.К. Кириенко // Вопросы истории. – 1996. – №10. – С.3-19.
43. ЦДАВО України. – Ф.4465. – Оп.1. – Спр.434. – Арк.1-2.
44. ЦДАВО України. – Ф.4426. – Оп.1. – Спр.9. – Арк.1-16.

Бондаренко В. Г. Деятельность вольноказачьего движения в составе украинской военной эмиграции 1920-1930-х гг.

В статье анализируется значение вольноказачьего движения в составе украинской военной эмиграции. Выясняются особенности социальной базы, стран пребывания, организационно-правовой структуры организаций Украинского Вольного казачества. Исследуется вклад различных казачьих организаций в создании политических концепций и идеологических учений в среде украинской эмиграции. Изучается влияние деятельности вольноказачьего движения на дальнейшую деятельность украинской военной эмиграции. Источниковой базой статьи стали мемуары, архивные источники и периодическая печать того времени.

Ключевые слова: Украинская военная эмиграция, вольноказачье движение, военно-политическая деятельность эмиграции, Украинское национальное казачье общество, Украинское национальное казачье движение.

Bondarenko V. G. Activities of free Cossacks' movement in the Ukrainian military emigration in 1920-1930

The objectives of the paper is to analyze the meaning vlnokozatskoho movement in the Ukrainian military emigration. Find out what features of social base, the host country, legal and organizational structure organizations of the Ukrainian Free Cossacks. To investigate the contribution of various Cossack organizations in creating political concepts and ideological doctrines among Ukrainian emigration. To study the impact of traffic on vlnokozatskoho follow-Ukrainian military emigration. Spring base articles were memoirs, archival sources and periodicals of that time.

Keywords: Ukrainian military emigration, vlnokozatskyy movement, political and military activities of emigration, Ukrainian National Cossack Organization, Ukrainian National Cossack movement.